

Doprinos Gračaničkog glasnika izučavanju historije Bosne pod osmanskom vlašću do kraja 18. stoljeća (s posebnim osvrtom na historiju Gračanice)

Sedad Bešlija

Abstrakt: Ovaj rad tretira pitanje doprinosa *Gračaničkog glasnika* izučavanju historije Bosne pod osmanskom vlašću do konca 18. stoljeća, s naglaskom na historiju Gračanice. U tu svrhu, analizom članaka objavljenih u pomenutom časopisu, a koji se odnose na zadati period, rad smo podijelili u pet potpoglavlja. Svaki od dijelova rada donosi činjenice putem kojih se i ovaj časopis svrstava u red onih bosanskohercegovačkih glasila koja svojim radom osvjetljavaju važan period u historiji Bosne. **Ključne riječi:** Gračanički glasnik, Gračanica i okolina, osmansko doba, osmanski izvori, vjerski život, urbani razvoj, historijski zapisi, putopisi **Abstract:** This article discusses the contribution of *Gračanički glasnik* to the research of Bosnian history under Ottoman rule by the end of the 18th century, highlighting the history of Gračanica. This article has been divided into five parts after analyzing the publications in the *Gračanički glasnik* journal that refer to the mentioned period. Each part of this article presents facts by which this journal is classified among other Bosnian journals that enlighten the important period of Bosnian history. **Key words:** Gračanički glasnik, Gračanica and environment, Ottoman period, Ottoman sources, religious life, urban growth, records and travels

Na teritoriji Bosne i Hercegovine postoji više lokalnih časopisa koji na svojim stranicama donose radove iz prošlosti. Jedan od takvih je i Časopis za kulturnu historiju Gračanice i njezine okoline pod naslovom *Gračanički glasnik*. Glavni cilj Časopisa je da afirmiše i promovira dostignuća lokalne zajednice u oblasti kulture i kulturno-historijskog naslijeđa, te da podstiče kulturni život i kulturne aktivnosti na lokalnom i širem području, te da ta dostignuća prezentira javnosti.¹

Ovaj članak ima svrhu da predstavi sve izvore, priloge, bilješke i osvrtne koji su objavljeni u ovom časopisu, a pri tom se odnose na historiju Bosne pod osmanskom vlašću do kraja 18. stoljeća. Rad je podijeljen u pet potpoglavlja (dijelova), koji su se, s obzirom na teme priloga, sami po sebi nametnuli.

O HISTORIJSKIM IZVORIMA OSMANSKE PROVENIJENCIJE

Gračanički glasnik može se pohvaliti time da je u svojih petnaest godina rada uspio objaviti nekoliko vrijednih historijskih dokumenata

ta osmanske provenijencije, među kojima su i oni koji su svoje prvo, a neki i jedino, svjetlo dana ugledali u ovom časopisu. Na taj način “mali” časopisi postaju “veliki” i povećavaju svoju respektabilnost i relevanciju u svijetu naučnih publikacija.

Kako je rad na izvorima osmanske provenijencije naročito zahtjevan posao koji iziskuje osobe koje su stručno usavršene za taj posao, to se svaki korak načinjen u pravcu osvjetljavanja nekog od izvora s kojima raspolažu pojedinci ili institucije, smatra velikim doprinosom osmanistici i historijskoj nauci općenito. To je slučaj i sa sidžilima ili službenim registrima osmanske sudske kancelarije u kojima su zavedeni svi, na sudovima, rješavani problemi.²

Sadik Šehić je u članku *Gračanički kadiluk u Zvorničkom sandžaku – neki dokumenti* iznio podatke o postojanju kopije sidžila gračaničkog kadije (poznato oko 90 stranica) s kraja 18. stoljeća koji je bio u posjedu rahmetli Osmana Delića u Gračanici. “*Da bi podstakli prevođenje i objavljivanje ovog sidžila*”, kako veli

1 <http://gracanickiglasnik.ba/> (pristupio 2.12.2010.)

2 Ramiza Smajić, *Posljednji gračanički sidžil*, Gračanički glasnik, 2003, br. 16/8, str. 38.

autor, u ovom radu su objavljeni faksimili tri stranice tog dokumenta uz prijevod Azre Gadžo iz Sarajeva.³ Osim toga, u ovom radu su priložene fotokopije nekoliko dokumenata (dva su iz perioda koji je predmet ovog rada), vezanih za rad gračaničkog kadije i kadiluka, a koji su pohranjeni u Orijentalnoj zbirci (1578.–1936.) Arhiva Tuzlanskog kantona (nekada: Regionalnog istorijskog arhiva u Tuzli).⁴

Dalji rad na pomenutom sidžilu nastavlja je Ramiza Smajić člankom *Posljednji gračanički sidžil*. Primjećujemo da je vremenski opseg sidžila gračaničkog kadije između 1793.–1799. godine, a ukupan broj zavedenih dokumenata u sidžilu je 146, dok je registrirano 128 vjenčanja.⁵ Vrijednost ovog sidžila, čiji je original izgorio maja 1992. godine u Orijentalnom institutu u Sarajevu, je u tome što nam se njegovim čitanjem i analizom, između ostalog, otkrivaju crtice iz povijesti kulture, onomastike, toponomastike i ekonomskih prilika gračaničkog kraja.⁶ Pomenuta autorica napisala je još jedan članak u kojem je obradila pitanje vjenčanja u pomenutom sidžilu gračaničkog kadije.⁷

Doprinos *Gračaničkog glasnika* u objavljivanju historijskih izvora osmanske provenijencije vidljiv je i u radovima *Popis doseljenih Vlaha stočara u nahiji Sokol 1528. godine*⁸ i *Opširni popis nahije Sokol u Zvorničkom sandžaku iz 1548. godine*⁹ autora dr. Adema Handžića.¹⁰ Osim toga, Aladin Husić je objavio čla-

nak pod nazivom *Gračanica i Soko u opširnom popisu Zvorničkog sandžaka iz 1604. godine*¹¹ u kojem je dao izvorni prikaz stanja u pomenutom kraju na početku 17. stoljeća.

“Svi navedeni opširni (detaljni) popisi nahije Sokol (iz 1528., 1548. i 1604. godine) prvi put se objavljuju u 20. broju *Gračaničkog glasnika*, kao izvor dostupan za dalja istraživanja.”¹²

U članku *Nekoliko dokumenata i rukopisa iz biblioteke hfz. Ibrahima ef. Mehinagića iz Gračanice*, Nedim Zahirović je naučnoj i čitalačkoj javnosti prezentirao i jednu “Naredbu o postavljenju imama u tvrđavi Sokol od 12. 3. 1760. godine ili 24. Redžeba 1173. godine po Hidžri.”¹³

Na samom kraju 18. stoljeća, 10. augusta 1800. godine, Osman-kapetan Gradašćević je ostavio svoju vakuf-namu koju, u prijevodu Alije Bejtića, možemo pronaći na stranicama ovog časopisa.¹⁴

CRTICE IZ VJERSKOG ŽIVOTA GRAČANICE

Čitajući publikovane brojeve *Gračaničkog glasnika*, s fokusom na radove koji se odnose na historiju Bosne pod osmanskom vlašću do kraja 18. stoljeća, uočili smo nekoliko radova koji oslikavaju par detalja iz vjerskog života u gračaničkom kraju. Tako je Rusmir Djedović u članku koji nosi naslov *Gračanica – primjer stoljetne tolerancije i suživota u Bo-*

3 Sadik Šehić, *Gračanički kadiluk u Zvorničkom sandžaku – neki dokumenti*, Gračanički glasnik, 1999, br. 7/4, str. 48 – 57.

4 Isto, str. 55.

5 Ramiza Smajić, *Posljednji gračanički sidžil*, Gračanički glasnik, 2003, br. 16/8, str. 40.

6 Isto, str. 39.

7 Ramiza Smajić, *Vjenčanja u Sidžilu gračaničkog kadije*, Gračanički glasnik, 2005, br. 20/10, str. 127 – 139.

8 Adem Handžić, *Popis doseljenih Vlaha stočara u nahiji Sokol*, Gračanički glasnik, 2005, br. 20/10, str. 46 – 53.

9 Adem Handžić, *Opširni popis nahije Sokol u Zvorničkom sandžaku iz 1548. godine*, Gračanički glasnik, 2005, br. 20/10, str. 53 – 78.

10 Inače, ova dva popisa su preuzeta iz izraživačkog

projekta “Gračanički kraj u tursko doba”, kojeg je, po narudžbi općine Gračanica vodio rahmetli dr. Adem Handžić. Materijal se nalazi u Zavičajnoj zbirci Gračanica. (*Gračanički glasnik*, 2005, br. 20/10, str. 52.)

11 Aladin Husić, *Gračanica i Soko u opširnom popisu Zvorničkog sandžaka iz 1604. godine*, Gračanički glasnik, 2005, br. 20/10, str. 78 – 112.

12 Rusmir Djedović, *Urbane prilike i razvoj naselja u nahiji Sokol (Gračanica) u 16. i početkom 17. stoljeća*, Gračanički glasnik, 2005, br. 20/10, str. 113.

13 Nedim Zahirović, *Nekoliko dokumenata i rukopisa iz biblioteke hfz. Ibrahima ef. Mehinagića*, Gračanički glasnik, 2005, br. 20/10, str. 139 – 140.

14 Osman Delić, *O vakufima u Gračanici: dvije vakufname Gradašćevića (prijevod, prijepis i komentar)*, Gračanički glasnik, 1996, br 2/1, str. 29 – 30.

sni i Hercegovini naglasio pozitivne vrijednosti višekulturnog i višereligijskog bosanskog društva kroz stoljeća, s posebnim osvrtom na gračanički kraj. U tekstu čitamo osnovne podatke koji kazuju o postojanju Crkve bosanske, katoličanstva, pravoslavlja, islama, jevrejstva (nešto kasnije), ali i narodnih staroslavenskih vjerovanja u ovom kraju, u vremenu od srednjeg vijeka, a od kojih većina egzistira i danas.¹⁵

U članku *O tradiciji sufizma u Gračanici* Smajo Mustafić ističe kako je tradicija sufizma ostavila velikog traga u ukupnoj duhovnosti BiH, pa i Gračanice i okoline. *Postojanje tekije od 16. stoljeća, brojnih sufija tokom cijelog osmanskog perioda i razvijene sufijske duhovnosti, ostavilo je značajan uticaj na narodnu duhovnost ovog kraja do današnjih dana.*¹⁶

Da je *Gračanički glasnik* časopis koji je dao doprinos historijskoj nauci pokazuje i članak Nedima Zahirovića pod naslovom *Šejh Sinan iz Srebrenika*¹⁷. Upoređujući narodno predanje o šejhu Sinanu (kojeg prenosi u svom radu Milenko Filipović¹⁸) i listove 118 b i 119 a iz djela *Silsiletu-l-muqarribin ve menaqibu-l-mutteqin* autora Muniri Belgradija (umro iza 1617., a prije 1635.), Zahirović utvrđuje da navodi iz narodnog predanja o šejh Sinanovom dolasku iz Mađarske, nakon 1690., nisu tačni. Tačno je samo to da je došao u Srebrenik. Također, bez ikakve zadržke odbacuje kazivanje o njegovom pobratimu “Pobri” u obliku u kome ga je sačuvala narodna predaja.¹⁹

Jedna od specifičnosti bosanske duhovne tradicije su i dovišta, odnosno svetišta. To

je slučaj i sa gračaničkim krajem. Na stranici *Gračaničkog glasnika* možemo pronaći tekst Rusmira Djedovića *Ratiš kao značajno islamsko-bogumilsko dovište—molitvište sjeverne i sjeveroistočne Bosne.*²⁰ U njemu piše: “Na lokalitetu Dovište kao najvišem vrhu planine Ratiš nailazimo na primjer spajanja, odnosno sinkretizma dva vrlo česta kulta i običaja, a to su kult vrhova i molitve za kišu. Oni potiču još od predslavenskih vremena, prenose se preko slavenskih paganskih običaja, bogumilskih vjerovanja, sve do običaja i vjerovanja u islamu. Riječ je, dakle, o kontinuitetu jednog kulturnog mjesta koji možemo pratiti kroz razne kulturno-civilizacijske periode, od najstarijih, pa sve do najnovijih vremena.”²¹ Kada se u ovim krajevima javlja islam, na Ratišu (široj okolini) i sličnim mjestima održavaju se dove (molitve) te tako ova mjesta nose naziv dovišta. Prelaskom na islam, nakon 1520. godine, stanovništvo okoline Ratiša gradi i džamije.²²

O POJEDINIM MAHALAMA U GRAČANIČKOM KRAJU

Naredni segment ovog časopisa, koji je predmet naše obrade jeste izučavanje mahala (gradska četvrt) i naselja u gračaničkom kraju. Od značajnijih radova koji tretiraju pomenuto pitanje (istina koji obuhvata i kasniji period, tj. poslije 18. stoljeća) je rad Edina Šakovića i Rusmira Djedovića *Mahala Čiriš – razvoj i prošlost (historijska, geografska i etnografska istraživanja.*²³ Iako su autori pokušali istaći kako je mahala Čiriš postojala još u 16. stoljeću, ipak, za tu činjenicu nisu donijeli izvorni podatak.²⁴ Međutim, u pristupač-

15 Rusmir Djedović, *Gračanica—primjer stoljetne tolerancije i suživota u Bosni i Hercegovini*, Gračanički glasnik, 2005, br. 19/10, str. 17 – 22.

16 Smajo Mustafić, *O tradiciji sufizma u Gračanici*, Gračanički glasnik, 2008, br. 25/13, str. 52.

17 Nedim Zahirović, *Šejh Sinan iz Srebrenika*, Gračanički glasnik, 2003, br. 16/8, str. 34 – 38.

18 Milenko Filipović, *Turbe šeh-Sinan-babe i Pobrini grob u Srebreniku, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne*, Tuzla, 1965, str. 151-155. (vidi: Gračanički glasnik, 2003, br. 16/8, str. 37.)

19 Nedim Zahirović, *Šejh Sinan iz Srebrenika*, str. 37.

20 Rusmir Djedović, *Ratiš kao značajno islamsko-bogumilsko dovište—molitvište sjeverne i sjeveroistočne Bosne*, Gračanički glasnik, 2006, br. 21/11, str. 14 – 20.

21 Isto, str. 16.

22 Isto, str. 17.

23 Edin Šaković, Rusmir Djedović, *Mahala Čiriš – razvoj i prošlost*, Gračanički glasnik, 2003, br. 15/8, str. 32 – 56.

24 Inače, u nekoliko radova koje smo analizirali, autori pokušavaju utvrditi i pod vjerovatnoću staviti određene podatke za koje nema pouzdanih, pa i bilo kakvih historijskih podataka, za što mislimo da nema opravdane

nim izvorima se ova mahala spominje u 18. stoljeću. Sam naziv mahale potiče od turske riječi “čiriş”, što označava vrstu obučarskog ljepila koje se u ono doba koristilo. Nadalje, autori iznose podatke o toponomastici, vodosnabdijevanju, te kućama i porodicama ove mahale. Najstariji podaci o čiriškoj džamiji, za koju se po predanju veže vakifska porodica Šabića, potiču iz Yevmiye deftera iz 18. stoljeća. Zatim slijede podaci o čiriškom mektebu i ostalim vakufima, naravno, iz zadnjeg stoljeća osmanske vlasti u Bosni. Iz istog perioda su i podaci o najstaknutijim Čirišanima, a rad se završava bilješkama o mezarlicama u Čirišu u kojima najstariji natpis potiče iz 1755. godine, na jednom ženskom nišanu.²⁵

Drugi rad koji se odnosi na kraći historijat jednog naselja jeste *Naselje Škahovica do početka 20. stoljeća—kraći geografski, historijski i etnografski prikaz*, autora Rusmira Djedovića.²⁶ Područje ovog naselja (koje je poznato još iz srednjeg vijeka po mnogobrojnim stećcima), Osmanlije zauzimaju, prvo 1463., a onda definitivno oko 1520. godine. Pozivajući se na osmanski popis naselja nahije Sokol iz 1548. godine, autor smatra da je naselje Škahovica pogrešno čitano kao Skrvica, te tako ističe kontinuitet ovog naselja iz srednjeg vijeka. Nadalje, daju se podaci o etimologiji samog naziva naselja koji se, pri tome, veže za riječi škaif ili posuda i narodno vjerovanje o nazivu škralalj pa kratelj u značenju kuge ili kole-re koja nije nepoznata kroz historiju u ovom kraju.

Treći rad iz ove oblasti, također istog autora, naslovljen je sa *Mahala Hajderovac u Gračanici: geografsko-etnografski i historijsko-urbanistički pregled*.²⁷ Iako ne postoje pouzdani

potrebe.

²⁵ Isto, str. 32-56.

²⁶ Rusmir Djedović, *Naselje Škahovica do početka 20. stoljeća—kraći geografski, historijski i etnografski prikaz*, Gračaniki glasnik, 2009, br. 27/14, str. 40 – 47.

²⁷ Rusmir Djedović, *Mahala Hajderovac u Gračanici: geografsko-etnografski i historijsko-urbanistički pregled*, Gračaniki glasnik, 2009, br. 27/14, str. 47 – 63.

podaci o nastanku ovog lokaliteta, koji najvjerovatnije seže u prahistorijsko doba, ipak, postoji nekoliko naznaka koje mogu poslužiti u daljem historijskom otkrivanju mahale Hajderovac. Etimologija ovog naziva (Hajderovac) potiče od arapske riječi hayder-lav koja je došla u naše krajeve sa Osmanlijama. S obzirom da se ovaj toponim veže za izvor-vodu na pomenutom mjestu, biće da je nama nepoznata osoba po imenu Hajdar uredio izvor-vodu u 17. ili 18. stoljeću, koja je dobila naziv po njegovom imenu. Sigurno je to da se Hajderovac pominje u jednom dokumentu iz 1795. godine, koji se nalazi u spomenutom sidžilu gračaničkog kadiluka. Kasnije se ovaj hidronim (odnosno toponim) proširio i na okolno područje.²⁸

PRILOZI O URBANOM RAZVOJU GRAČANIČKOG KRAJU

Najveći broj radova iz oblasti koja nam je ovdje predmet pažnje, odnosi se na urbani razvoj gračaničkog kraja, u skoro svim segmentima, od 16. pa sve do 19. stoljeća. Pri tome je, uz autore koji su neposredno vezani za ovaj časopis, bilo angažirano i nekoliko eminentnih bosanskih historičara koje je, uz evidentnu svesrdnu podršku ovom projektu, predvodio dr. Adem Handžić.

Rad Edina Ramića, objavljen na njemačkom jeziku pod naslovom (u prijevodu) *Upravno-pravni status kadiluka Gračanica u okviru Zvorničkog sandžaka* donosi podatke o osnutku gračaničkog kadiluka 1572. godine.²⁹ Zatim se navodi da je nahija Sokol nazvana po istoimenom srednjovjekovnom gradu Sokolu kod Gračanice. Taj grad se 1533. javlja kao središte nahije Sokol. U nahiji Sokolu, ne samo što je postojala istoimena tvrđava sa malenom varoši Sokolom, podgrađem te tvrđave, nego se dalje odatle, prema jugozapadu, na rječici Sokoluši, od

²⁸ Isto, str. 50.

²⁹ Edin Ramić, *Leitend – rechtlicher Status des Gračanica Richteramtes in dem Sandžak Zvornik (Upravno-pravni status kadiluka Gračanica u okviru Zvorničkog sandžaka)*, Gračaniki glasnik, 2009, br. 27/14, str. 91 – 97.

nekadašnjeg rudarskog sela Gračanice, rapidno razvijala kasaba Gračanica. Gračanica se razvila u kasabu iz jednog rudarskog sela gdje se kopala željezna ruda i talilo željezo i kao takvo spadalo je u carski has. Status kasabe dobila je nešto prije 1548. godine, kada se ona u popisu izričito navodi kao urbano naselje. U drugoj polovini 16. stoljeća Gračanica se rapidno razvijala. Takav prosperitet je imala da zahvali činjenici što je rano bila pretvorena u pravu esnafsku radionicu za vojsku. Od 1572. godine Gračanica postaje centar prostranog kadiluka, a po broju stanovnika dostiže Donju Tuzlu. Kada se sumiraju djelatnosti i urbani razvoj Gračanice u 17. stoljeću, dolazimo do zaključka da je ova kasaba bila važan upravni, ekonomski i kulturni centar. Nakon Karlovačkog mira, zbog vojno-strateških razloga formiraju se kapetanije, a područje Sokola i Gračanice ulaze u sastav Gradačacke kapetanije.³⁰

Redakcija *Gračaničkog glasnika* ponekad je, u svrhu isticanja važnosti, objavljivala radove, uz saglasnost autora, koji su prethodno neposredno prezentirani javnosti (najčešće kroz naučne skupove i javna predavanja) ili publikovani u nekim drugim časopisima. Među takvim radovima, najzapaženiji su radovi dr. Adema Handžića (najmementnijeg autora iz ove oblasti koji se javlja u *Gračaničkom glasniku*).³¹ Međutim, da se ne radi samo o pukom ponavljanju tekstova, svjedoči rad istog autora, *O konfesionalnom sastavu stanov-*

30 Isto, str. 96.

31 Riječ je o radovima: *Sokograd kod Gračanice* (isječak iz materijala za istraživački projekt "Gračanički kraj u tursko doba" koji je rađen po narudži općine Gračanica, a koji se nalazi u Zavičajnoj zbirci Gračanica), *Gračanički glasnik*, 2001, br. 11/6, str. 68 – 69.; *Tvrđava i naselje Sokol u prvim turskim defterima iz 1528. i 1548. godine* (preuzeto iz pomenutog istraživačkog projekta), *Gračanički glasnik*, 2001, br. 11/6, str. 83–86.; *Džemat mustahfiza tvrđave Sokol u turskom popisu iz 1533. godine*, *Gračanički glasnik*, 2001, br. 11/6, str. 79 – 83. (preuzeto iz knjige *Dva prva popisa Zvorničkog sandžaka (iz 1519. i 1533. godine)*, Građa, Knjiga XXVI, Odjeljenje društvenih nauka knj. 22, ANUBiH, Srpska akademija nauka i umjetnosti, dešifrovaó, Preveo i obradio A. Handžić, Sarajevo, 1986, str. 199–205.)

*ništva u BiH u prvim stoljećima osmanske vladavine*³² koji je objavljen u POF-u Orijentalnog instituta u Sarajevu sv. 42–43/1992–93., ali u kojem nije objavljena odgovarajuća historijska karta koju kao važan vizuelni dokument, naravno uz dopust autora, objavljuje redakcija *Glasnika*.³³

O razvoju gradskog naselja Gračanica u XV i XVI vijeku pisao je Jusuf Mulić. Na osnovu osmanskih popisa Zvorničkog sandžaka (1533., 1538., 1548., 1566. i 1582.), autor prati razvoj Gračanice od sela 1538., preko kasabe između 1538. i 1548. do kadiluka 1572. godine. Zanimljivo je to da je već do 1533. pola kuća u Gračanici prihvatilo islam. Taj broj je rastao do 1548., ali je do 1604. usporeno širenje islama zbog doseljavanja vlahá (stočara), ali i uključivanjem muslimanskih kuća u sastav kasabe Gračanica, koja je u međuvremenu osnovana. Naziv sela Gračanica je opstao u popisima uporedo sa istoimenom kasabom. Kasaba je izrasla iz jednog dijela sela u kojem je prevladalo muslimansko stanovništvo koje je formiralo urbano jezgro, preko vjerskih objekata, mahala i pazarnog dana. Godine 1548. u toj kasabi zabilježene su tri mahale i jedan džemat nemuslimana. Godine 1604. kasaba je imala osam muslimanskih mahala.³⁴

Rusmir Djedović je autor i rada pod naslovom *Urbane prilike i razvoj naselja u nahiji Sokol (Gračanica) u 16. i početkom 17. stoljeća*.³⁵ Koristeći dostupne izvore i literaturu, dao je presjek urbanog razvoja nahije Sokol (Gračanica) u 16. i početkom 17. stoljeća, sa gradom Gračanicom i još devetnaest mjesta u statusu

32 Adem Handžić, *O konfesionalnom sastavu stanovništva u BiH u prvim stoljećima osmanske vladavine (predavanje održano u Gračanici 10. 10. 1997.)*, *Gračanički glasnik*, 1997, br. 4/2, str. 16 – 20.

33 Isto, str. 16.

34 Jusuf Mulić, *O razvoju gradskog naselja Gračanica u 15. i 16. vijeku*, *Gračanički glasnik*, 2001, br. 12/6, str. 22 – 31.

35 Nešto opširniji rad na ovu temu vidi: Omer Hamzić, *Gospodarske prilike u Gračanici za vrijeme Turske, sa posebnim osvrtom na trgovinu i urbani razvoj*, *Gračanički glasnik*, 1996, br. 2/1, str. 15–26.

rudnika ili naselja (sela).³⁶ Od posebnosti grada Gračanice u pomenutom periodu, navodi se rudarstvo, plansko doseljavanje vlahu (stočara), razvoj zanatstva (oko stotinjak radionica – koža, metali i tekstil), zatim dobivanje statusa kasabe, formiranje povlaštenog (kasaba) i nepovlaštenog (selo) dijela Gračanice te dobivanje statusa kadiluka. Time će Gračanica na početku 17. stoljeća, sa osam mahala, utvrdom-palankom, rudnikom i čaršijom biti jedan od najznačajnijih gradova Bosanskog ejaleta.³⁷ Svoj ubrzan razvoj Gračanica nastavlja i do kraja 17. stoljeća – ima 11-12 džamija, petnaestak mahala, brojne obrazovno-kulturne objekte, obrazovane službenike i javne djelatnike, uz posebnosti poput vašera i značajnog broja vinograda.³⁸

Da bi predstavila što cjelovitiju sliku urbanog razvoja Gračanice do kraja 17. stoljeća, redakcija Časopisa je priredila odlomak iz knjige *Tuzla i njena okolina u 16. vijeku*, dr. Adema Handžića, pod redakcijskim naslovom *Urbani razvoj Gračanice u XVI i XVII vijeku*. Tu se ističe da kasaba Gračanica nije bila samo mjesto tri mahale, već i značajne periferije (nepovlašteno stanovništvo) na dijelu Gračanice koji je i dalje zadržao status sela. Pored navedenih osam, deveta mahala je bila izmiješana muslimanskim i nemuslimanskim kućama (svi u statusu raje) i taj dio je u izvoru označen kao selo Gračanica. Gračanica svom urbanom progresu imala je zahvaliti statusu esnafske radionice za vojsku. U Gračanici je do kraja 16. stoljeća podignuto najmanje sedam bogomolja i to tri džamije i četiri mesdžida. Tokom 17. stoljeća nastaju nove mahale, ali i one stare, koje bi se popravile, dobivale bi nova imena (često narodna, po topografiji) tako da se gubio kontinuitet naziva mahala. Do početka 18. stoljeća Gračanica je dobila nova imena svojih mahala. Za 18. stoljeće možemo kazati da je u Gračanici

postojalo najmanje jedanaest muslimanskih bogomolja i jedna medresa.³⁹

U nekoliko radova autori su posvetili pažnju vakufima i vakifima gračaničkog kraja koji su predstavljali temelj urbanog razvoja bilo kojeg bosanskohercegovačkog grada, pa tako i Gračanice.

U tom smislu, u članku pod naslovom *Značaj vakufa u razvoju gračaničke čaršije*⁴⁰ Edin Šaković piše o historijatu Gračanice od konačnog zauzeća od strane Osmanlija oko 1520. godine, zatim dobitak statusa kasabe, što je vidljivo iz popisa 1548. godine, do statusa kadiluka 1572. godine. Uporedo s tim, autor kazuje o instituciji vakufa i vakifa, te njihovoj ulozi u kulturno-privrednom usponu Gračanice. Među vakifima, od 16. stoljeća ističu se Isa, hadži Osman, Pir-Ali po kojima su i mahale dobile nazive, što vidimo iz popisa 1604. godine. Vrlo je moguće da su Behram, Turhan, Osman i Jahja, čije se mahale pominju, bili istodobno i vakifi. Iako su podaci od druge polovice 17. stoljeća oskudni, ipak, čini se da je postojao i vakif po imenu Pervan. Nakon Bečkog rata (1683.–1699.) koje je bilo kobno za neke od vakufa, na početku 18. stoljeća javlja se nova generacija vakifa sa svojim zadužbinama, a među njima za sada najpoznatiji u ovom kraju Ahmed-paša Budimlija.⁴¹ U taj vakuf spadaju džamija, mekteb, sahat-kula, hamam, te objekti, zemljišni posjed i gotov novac koji su izdržavali osnovu vakufa.⁴²

Osim Ahmed-paše, u svojstvu vakifa iz 18. stoljeća javlja se i osoba sa imenom Der-viš-hodža, kao i neki, vjerovatno, Olovljak koji je sagradio džamiju Oloviju. Krajem 18. stoljeća zabilježeni su vakifi Hadži Džafer, vakif Paša-zade, vakif Hidajet, o kojima su nam podaci nepoznati te Refki Mustafa efendija.⁴³

36 Rusmir Djedović, *Urbane prilike i razvoj naselja u nahiji Sokol (Gračanica) u 16. i početkom 17. stoljeća*, Gračanički glasnik, 2005, br. 20/10, str. 112 – 127.

37 Isto, str. 112 – 116.

38 Isto, str. 117.

39 Adem Handžić, *Urbani razvoj Gračanice u 16. i 17. vijeku*, Gračanički glasnik, 2001, br. 12/6, str. 31 – 34.

40 Edin Šaković, *Značaj vakufa u razvoju gračaničke čaršije*, Gračanički glasnik, 2004., br. 17/9, str. 69 – 82.

41 Isto, str. 69-71.

42 Isto, str. 72.

43 Isto, str. 72.

Pored Ahmed-paše, najznačajniji vakif iz 18. stoljeća smatra se Hadži Halil efendija Trepanić (Mehmed Handžić je napisao rad o ovom vakifu i njegovoj biblioteci)⁴⁴. Na samom kraju 18. stoljeća zabilježena je i vakufnama (1800.) Osman-bega Gradašćevića, koji je pored drugih vakufa u Bosni i vakif medrese, hana, mlina, stupe, nekoliko dućana, te više zemljišnih parcela u Gračanici.⁴⁵ Osim toga, Osman-kapetan je sagradio i drugi vodovod u Gračanici potkraj 18. stoljeća.⁴⁶

Omer Hamzić u članku *Jedan pogled na historiografsku literaturu o srednjovjekovnom gradu i staroj džamiji u Sokolu kod Gračanice*⁴⁷ donosi podatke o osvojenju tvrđave Soko od strane Osmanlija, ističući do danas dvije verzije ovog događaja, od kojih je trenutno pouzdanija ona koju je zastupao dr. Adem Handžić da je Srebrenička banovina došla pod osmansku vlast poslije 1510., a prije 1. 4. 1519. godine.⁴⁸ Vrijedan pažnje jeste i napor koji je autor uložio u rasvjetljavanju historijata stare džamije u Sokolu kod Gračanice.⁴⁹ Oспорavajući neke od teza koje je iznio ar-

44 Između ostalog, rad je ponovljen i u "Gračaničkom glasniku" br. 2, god. 1996, str. 26-28., a prvobitno objavljen u Kalendaru Gajret za 1940. godine, Sarajevo, 1940, str. 194-197.; Pored toga, na stranicama ovog časopisa objavljena je i skraćena verzija maturskog rada Edina Šakovića pod naslovom *Hadži Halil-efendija Trepanić i njegovi vakufi u Gračanici*, Gračanički glasnik, 2000, br. 9/5, str. 24 – 46. Tako je rijedak slučaj da se objavljuju ovakve forme radova, koji je u ovom slučaju, prema ocjeni komisije, jedan od boljih na naturalnom nivou, to govori o marljivosti i želji ljudi okupljenih oko ovog projekta za očuvanjem historijskih vrijednosti vlastitog kraja, promocijom mladih naraštaja iz svoje okoline i bilježenjem svakog detalja koji kazuje o zavičaju.

45 Edin Šaković, *Značaj vakufa u razvoju gračaničke čaršije*, Gračanički glasnik, 2004, br. 17/9, str. 74.

46 Osman Delić, *Prvi vodovodi i hamami u Gračanici*, Gračanički glasnik, 1996, br. 2/1, str. 31.

47 Omer Hamzić, *Jedan pogled na historiografsku literaturu o srednjovjekovnom gradu i staroj džamiji u Sokolu kod Gračanice*, Gračanički glasnik, 2007, br. 23/12, str. 80 – 87.

48 Isto, str. 83.

49 O istoj temi, u osnovnim crtama, prilog je napisao Edin Šaković *Stara džamija u Sokolu*, Gračanički glasnik, 2001, br. 11/6, str. 75 – 79.

heološki tim Muzeja istočne Bosne iz Tuzle (1984.), autor zaključuje da "iako je porušena tokom turskih osvajanja Bosne, 1463. godine, spomenuta zgrada (koja je, najvjerovatnije, u srednjem vijeku služila kao vlastelinski dvor) nije mogla biti izvan funkcije sve do pada Srebreničke banovine pod tursku upravu, 1519. godine, kada je preuređena u džamiju (Fethiju) za potrebe turske posade i stanovništva koje je sve intenzivnije prelazilo na islam. Neka nova istraživanja dat će odgovor na pitanje: da li je prethodno korištena kao katolička crkva (na što upućuje narodno predanje) ili je služila za neke druge potrebe mađarske vojske ili stanovništva u podgrađu grada Sokola."⁵⁰

U radu pod naslovom *Sahat-kula – reprezentativni kulturno-historijski spomenik grada Gračanice iz Osmanskog vremena*⁵¹ Mirsad Omerčić donosi podatke o jednoj od 21 sahat-kule, podignute za vrijeme osmanske vlasti u Bosni koja je danas nacionalni spomenik naše domovine. Nakon što je prezentirao građevinski prikaz, autor je dao nekoliko podataka iz historijata ovog "kulturnog simbola" Gračanice. Naime, najvjerovatnije je sahat-kula nastala u zadnjim godinama 17. ili početkom 18. stoljeća, kao sastavni dio vakufa Ahmed-paše Budimlje.⁵² Prema računanjima autora, to je bila dvanaesta ili trinaesta sahat-kula koja je izgrađena u Bosni za vrijeme Osmanlija.⁵³

Sljedeći rad koji govori o jednom gračaničkom vakufu jeste rad Rusmira Djedovića pod naslovom *Mejdan džedid (Šarena) džamija u Gračanici*.⁵⁴ Zanimljiv je historijat ovog vjerskog objekta koji je sagrađen početkom 18. stoljeća (možda na mjestu džamije iz 16. st., za što još nema pouzdanih

50 Isto, str. 86.

51 Mirsad Omerčić, *Sahat-kula – reprezentativni kulturno-historijski spomenik grada Gračanice iz Osmanskog vremena*, Gračanički glasnik, 2006, br. 21/11, str. 38 – 44.

52 Isto, str. 42.

53 Isto, str. 42.

54 Rusmir Djedović, *Mejdan džedid (Šarena) džamija u Gračanici*, Gračanički glasnik, 1996, br. 1/1, str. 38 – 45.

podataka) u jeku urbanog razvoja gračaničkog kraja, nakon velikih razaranja koja su se dogodila za Bečkog rata. Džamija se javlja u dokumentima iz druge polovine 18. stoljeća. Ime džedid-nova dobiva, najvjerovatnije, nakon što je dotad postojeći objekt srušen u poplavama, koncem 18. stoljeća. Novi objekt je sagrađen na nešto povoljnijem mjestu na desnoj (zapadnoj) strani Gračanice rijeke (Sokoluše).⁵⁵

U radu *Gračaničke medrese, njihovi graditelji, muderisi i učenici* autori Hifzija Suljkić i Omer Hamzić iznose podatke o gračaničkoj medresi, koju datiraju u 16. stoljeće, ali bez jasnih historijskih podataka, već analognim zaključivanjem.⁵⁶ Nakon toga, prenose dijelove vakfije hadži Halil-efendije Trepanića iz 1763. godine (koju je objavio Muhamed Hadžijamaković 1984. godine) u kojoj stoje prvi pouzdani podaci o medresi. Novu zgradu medrese podigao je otac Husein-kapetana, Osman-kapetan Gradašević, prije 1800. godine, ostavivši određen vakuf za izdržavanje ove medrese.⁵⁷

GRAČANIČKI KRAJ U HISTORIJSKIM ZAPISIMA I PUTOPISIMA

Na kraju, izdvajamo dva rada koja potvrđuju da gračanički kraj nije ostao nezapažen kako u putopisima i opisima kroz historiju sa različitim povodima tako i u istraživanjima nekoliko velikih imena naše historiografije.

U članku kojeg je priredio Omer Hamzić bilježi se par zanimljivih podataka o starom gradu Sokolu kod Gračanice koje su u svojim radovima napisali poznati bosanskohercegovački historičari. Prenose se podaci o Sokolu koji se dotiču povijesti ovog grada u osmanском periodu iz radova Adema Handžića,

55 Isto, str. 38–40.; Osim ovog rada, o gračaničkim džamijama rad je napisao Omer Hamzić pod nazivom *Gračaničke džamije – historija i predanje*, Gračanički glasnik, 1998, br. 5/3, str. 8–30.

56 Hifzija Suljkić, Omer Hamzić, *Gračaničke medrese, njihovi graditelji, muderisi i učenici*, Gračanički glasnik, 1999, br. 7/4, str. 57–68.

57 Isto, str. 58.

Đoke Mazalića, Vladislava Skarića, Hazima Šabanovića i Hamdije Kreševljakovića.⁵⁸

Drugi rad koji predstavlja gračanički kraj u raznim putopisnim bilješkama kroz povijest jeste rad pod naslovom *Putopisne bilješke i zapisi o gračaničkom kraju* Saliha Jalimama. Kako sam autor navodi, u radu su korišteni svi dostupni podaci iz “reportaža, hronika, marginalnih zapisa, bilježaka, memoarske i druge literature, te svega onoga što daje neki, čak i mali podatak za prošlost Gračanice i njene okoline u dugom vremenskom intervalu.⁵⁹ Od putopisnih tragova u kojima se pominje gračanički kraj do kraja 18. stoljeća, autor bilježi podatak iz 1620. godine koji se nalazi u *Opisu bosanskog sandžaka* u kojem se, između ostalog, kaže da je “Sokol mali grad sa zidinama i sa malom varoši. Kuća ima oko 35, a stanovnika oko 40. Tu se nalaze i aga i dizdar. Od Zvornika je udaljen jedan dan.”⁶⁰ Sljedeći podatak u kojem se pominje i Gračanica nalazi se u *Relatiode provinciae Bosniae Argentinae O.F.M. anno 1623.5* upućen od strane fra Georgiusa de Narente et Paulus Papić u Vatikan. Nadalje, postoji podatak o župi Gračanici u popisu bosanskog biskupa fra Marijana Maravića iz 1655. godine.⁶¹ Ostatak podataka iz ove oblasti o gračaničkom kraju seže u 19. i 20. stoljeće.

Na kraju ćemo izdvojiti i rad Sadika Šehića pod naslovom *Gradačac-grad na serhatu*, tek toliko da se uoči kako je *Gračanički glasnik* davao prostora prikazivanju historijata i drugih bosanskohercegovačkih gradova, mimo Gračanice.⁶²

58 Omer Hamzić, *Odabrani historijski zapisi o starom gradu Sokolu kod Gračanice* (Đuro Basler, Adem Handžić, Đoko Mazalić, Ivan Franjo Jukić, Vladislav Skarić, Hazim Šabanović, Hamdija Kreševljaković, Mitar Popović, Ibrahim Sarajlić), Gračanički glasnik, 2001, br. 11/6, str. 93–102.

59 Salih Jalimam, *Putopisne bilješke i zapisi o gračaničkom kraju*, Gračanički glasnik, 2004, br. 17/9, str. 60.

60 Isto, str. 61.

61 Isto, str. 61.

62 Sadik Šehić, *Gradačac – grad na serhatu*, Gračanički glasnik, 2004, br. 17/9, str. 56–60.; Ovaj rad s fokusom na nekoliko podataka iz 19. stoljeća daje samo neke crtice iz ranijeg perioda. Iako autor, opravdano, ističe manjak podataka o ranom periodu historije ovog grada, ipak,

ZAKLJUČAK

Časopis za kulturnu historiju *Gračanički glasnik* jedan je od rijetkih bosanskohercegovačkih časopisa koji je publikovao trideset brojeva u petnaestogodišnjem kontinuiranom radu, a da se sjedištem ne nalazi u nekom od velikih gradova naše domovine. Entuzijizam i želja za radom ličnosti, okupljenih oko ovog projekta, utjecali su na stalni kvalitativni napredak ovog časopisa (koji je vidljiv od prvog do posljednjeg broja) u svakom segmentu. Svojim stalnim rubrikama pod nazivima “Zavičaj” i “Prošlost” časopis je dokazao predanost u očuvanju povijesne baštine gračaničkog kraja, a time i bosanskohercegovačke u cjelini. Dio radova (u obliku historijskih izvora, priloga, bilježaka ili osvrtu) koji su objavljeni u pomenutim rubrikama *Gračaničkog glasnika* odnosi se na historiju Bosne pod osmanskom vlašću do kraja 18. stoljeća. Takvih je četrdesetak priloga. Tolika pažnja autora za ovaj historijski period je opravdana tim prije što je Gračanica sa okolinom imala značajno mjesto u Bosni u tom historijskom razdoblju, posebno krajem 16. stoljeća, kada dobiva status kadiluka. Analizom do sada objavljenih dvadeset i devet brojeva, uspjeli smo uočiti zastupljenost tema koje se odnose na političku, kulturnu i vjersku historiju gračaničkog kraja. Mi smo ih uvrstili u sljedeća poglavlja: *O historijskim izvorima osmanske provenijencije, Crtiće iz vjerskog života Gračanice, O pojedinim mahalama u gračaničkom kraju, Prilozi o urbanom razvoju gračaničkog kraja, Gračanički kraj u historijskim zapisima i putopisima*. Presjek glavnih zaključaka priloga koji se odnose na dotično poglavlje jeste sadržaj svakog pomenutog poglavlja. Uprkos oskudnosti izvorne historijske građe osmanske provenijencije koja se odnosi na naznačeno vrijeme i mjesto, ipak su Redakcija i saradnici *Gračaničkog glasnika* uspjeli načiniti solidnu povijesnu sliku ovog

smatramo, da je ispustio navesti djelo dr. Ahmeda S. Aličića “*Pokret za autonomiju Bosne 1831./1832.*”, Sarajevo, 1996, kada je opisivao nekoliko događaja vezanih za Husein-kapetana Gradaševića i njegovo doba.

kraja u razdoblju osmanske vlasti do konca 18. stoljeća. Iako se prilozi iz pomenutog perioda gotovo u cijelosti odnose na Gračanicu i gračanički kraj (što je i razumljivo), možemo zaključiti da to predstavlja doprinos i bosanskohercegovačkoj historiografiji uopće, tim prije što se povijesne sinteze o pojedinim pokrajinama ili državama, pa tako i Bosni, izvlače iz mnoštva lokalnih primjera, tj. činjenica lokalne historiografije.⁶³ Nadati se da će projekat *Gračaničkog glasnika* doživjeti još mnogo brojeva u kojima će kvalitet naučnog doprinosa našoj historiografiji postepeno rasti, te koji će angažovanjem još većeg broja eminentnih stručnjaka ponuditi, prvenstveno, lokalnoj čitalačkoj publici, a onda i široj naučnoj i drugoj javnosti relevantne povijesne činjenice, ali i potpuno nova otkrića iz oblasti bosanskohercegovačke osmanistike.

Summary

Contribution of the *Gračanički glasnik* journal to the research of Bosnian history under Ottoman rule by the end of the 18th century (highlight on the history of Gračanica) *Gračanički glasnik* is one of Bosnian journals that publishes articles related to the history of Bosnia under Ottoman rule. Today, with thirty published editions, there are forty reviews, notes, insets or other sources that discuss history of Gračanica and its environment under Ottoman rule by the end of the 18th century. In this article, we've divided the mentioned editions into five parts as following: *Ottoman provenance sources of history, notes from Gračanica's religious life, about the certain streets in the Gračanica environment, insets about urban development of Gračanica area and the area of Gračanica in the notes and travels*. Each of these parts try to summarize the most interesting facts published in the journal editions. Even though the analyzed insets completely refer to Gračanica and the area of Gračanica (which is understandable), we can however conclude that it represents contribution to the Bosnian historiography in general for it is drawing conclusions about areas and countries, such as Bosnia, from numerous local examples, facts of local historiography. ♦

63 Kako veli Vuk Vinaver: “*I najuža lokalna istorija deo je opšteg razvoja, a time i sastavni deo istorije jednog šireg područja...*” (vidi: Vuk Vinaver, *Dubrovnik i Turska u XVIII veku*, Beograd, 1960, str. 1.)